

A KAPITALIZMUS MINT VALLÁS

WALTER BENJAMIN

A kapitalizmusban vallást kell látnunk, vagyis a kapitalizmus lényegileg ugyanazoknak az aggodalmaknak, gyötrelmeknek és nyugtalanságoknak a csillapítását szolgálja, amelyekre egykor az úgynevezett vallások adtak választ. Annak bizonyítása, hogy a kapitalizmus — nem csupán mint vallásilag meghatározott képződmény, ahogy Weber véli, hanem mint lényegileg vallási jelenség — vallási szerkezettel bír, ma még parttalan egyetemes vitához, tévútra vezetne. Nem vonhatjuk be a hálót, amelyben állunk. Később viszont rálátás nyílik majd erre.

Három vonás azonban már a jelenben is felismerhető a kapitalizmus vallási szerkezetét illetően. Először is, a kapitalizmus tiszta kultuszvallás, talán a legszélsőségesebb, ami valaha létezett. Benne mindennek csak közvetlenül a kultuszra való vonatkozásában van értelme, nem ismer sajátos dogmatikát, sem teológiát. Ebből a nézőpontból nyeri az utilitarizmus a maga vallási színezetét. A kultusz illetően konkrétságával függ össze a kapitalizmusnak egy második vonása: a kultusz permanens tartama. A kapitalizmus egy kultusz celebrálása *sans trêve et sans merci*.¹ A kapitalizmusban ugyanis

¹ [A kritikai kiadásban itt *sans rêve et sans merci* („álom és könnyörület nélkül”) szerepel, ez azonban minden valószínűség szerint szedési hiba vagy a kézirat átírása során keletkezett elírás. A kifejezés több kutató (Uwe Steiner, Werner Hamacher, Chad Kautzer stb.) szerint eredetileg *sans trêve et sans merci* lehetett, ami annyit tesz: „szünet és könnyörület nélkül”. Miként az angol fordításhoz fűzött fordítói jegyzetében Chad Kautzer megjegyzi: ez a kifejezés „a lovagiasság középkori dekalógjának hatodik elvében található, ahogy a nagy hatású 19. századi francia irodalomtörténész, Leon Gautier felsorolta. A hatodik elv a középkori lovag hitetlenek elleni harcmódorára utal, és összecseng Benjaminsnak a kapitalizmus fejlődéséről adott leírásával, valamint Georges Sorelnek a kereszténységre és a kapitalizmusra vonatko-

nincs „hétköznapi”, nincsen nap, mely ne ünnepnap volna abban az ijesztő értelemben, hogy ne a teljes szakrális pompa kibontakozását, a kultusz tisztelőjének végsőkéig feladását foglalná magában. Harmadrészt, ez a kultusz bűnbe-adósságba taszít. Feltehetőleg a kapitalizmus az első olyan kultusz, amely nem feloldoz a bűnök alól, hanem bűnössé tesz. E tekintetben ez a vallási rendszer egy iszonytató mozgásfolyamat sodrásában áll. Egy roppant bűn- vagy adósságtudat, mely képtelen feloldozást nyerni, a kultuszhoz nyúl, de nem azért, hogy ezt a bűnt vagy adósságot levezelje, hanem hogy egyetemessé tegye, hogy belekalapálja a tudatba, s hogy legvégül és mindenekelőtt magát az istent is belefoglalja ebbe a bűnbe vagy adósságba, hogy végül őt magát is érdekeltté tegye a feloldozásban. A feloldozást itt tehát nem magától a kultusztól kell várunk, s még csak nem is e vallás megreformálásától, melynek valami biztosat kellene tudnia megragadni benne, s nem is az elutasításától. E vallási mozgalom, vagyis a kapitalizmus, lényegéhez tartozik a végsőkéig való kitartás, a kitartás Isten végső és teljes eladósodásáig, a kétségbeesés elért világállapotáig, melyet éppenséggel még *remélnek* is. Ebben rejlik a kapitalizmus történelmi hallatlansága, ti. hogy a vallás többé nem reformja, hanem szétrombolása a létnek. A kétségbeesés kitágulása vallási világlapottá, melytől állítólag a gyógyír várható. Isten transzcendenciája elbukott. De attól még nem halott, csupán bevonódott az emberi sorsba. Az ember-bolygónak ez az áthaladása a kétségbeesés házában, pályája abszolút magányában, az az ethosz, amelyet Nietzsche kijelöl. Ez az ember az emberfeletti ember, az első, aki a kapitalista vallást felismerve, azt elkezd beteljesíteni. Negyedik vonása az, hogy istenét el kell titkolni, és csak eladósodása zenitjén szabad megszólítani. A kultuszt egy éretlen istenség színe előtt celebrálják, minden képzet, minden gondolat, mely őrá vonatkozik, megsérti érse titkát.

A freudi elmélet is e kultusz papi uralmához tartozik. Teljesen kapitalista módon van elgondolva. Az elfojtott, a vétkes képzet, a legmélyebb, még megvilágítandó analógia szerint nem más, mint a tőke, melynek kamatait a tudattalan pokla szedi.

A kapitalista vallási gondolkodás mintaképe kiválóan meg van nevezve Nietzsche filozófiájában. Az emberfeletti ember gondolata az apokaliptikus „ugrást” nem a megtérésbe, vezeklésbe, megtisztulásba, vagy bünbánatba helyezi át, hanem a látszólag állandó, a végszakaszban azonban robbanásszerű, diszkontinuus fokozódásba. Ezért a

zó fejtegetéseivel a *Réflexions sur la violence* című munkájában, melyet Benjamin később idéz is a kéziratban. Lásd Leon Gautier, *Chivalry, The Everyday Life of the Medieval Knight* (New York: Crown Publishers, 1989).” — A ford.]

fokozódás és a „non facit saltum”² értelmében vett fejlődés összeegyeztethetetlenek. Az emberfeletti ember a megtérés [*Umkehr*] nélkül célba ért, mennyen átnőtt történelmi ember. A mennyi ilyen szétrobbanását a felfokozott emberszerűség által, ami vallásilag (még Nietzsche számára is) eladósodás, azaz bűnössé válás, és az is marad, Nietzsche előre megjósolta. S hasonlóképp Marx is: a meg nem forduló [*nicht umkehrende*] kapitalizmus a kamattal és a kamatos kamattal, amelyek az *adósság*, vagyis a *bűn* [*Schuld*] funkciói (lásd e fogalom démoni kétértelműségét),³ szocializmusává válik.

A kapitalizmus merő kultuszból álló vallás, dogma nélkül.

A kapitalizmus — ahogy ez bizonyára nem csupán a kálvinizmusról, hanem az egyéb ortodox keresztény irányzatokról is kimutatható — nyugaton parazitaként fejlődött a kereszténységen, oly módon, hogy a kereszténység története végül lényegében parazitájának, a kapitalizmusnak a története.

A különböző vallások szentképeinek összehasonlítása a különböző államok bankjegyeivel. A szellem, mely a bankjegyek ornamentikájából beszél.

Kapitalizmus és jog. A jog pogány jellege. Sorel, *Réflexions sur la violence*, 262. o.⁴

A kapitalizmus meghaladása a vándorlás által. Unger, *Politik und Metaphysik*, 44. o.⁵
Fuchs, *Struktur der kapitalistischen Gesellschaft*, vagy has.⁶

Max Weber, *Ges. Aufsätze zur Religionssoziologie*, 2 köt. 1919/20⁷

Ernst Troeltsch, *Die Soziallehren der chr. Kirchen und Gruppen* (Ges. W. I. 1912)⁸

² [A „non facit saltum” benjaminai használata csonka változata annak a fejlődéselvű mondásnak, miszerint *Natura non facit saltum*, vagyis hogy „A természet nem ugrik”, amely mondás gyakran felbukkan Leibniz *Újabb értekezések az emberi értelemről* (*Nouveaux essais sur l'entendement humaine*) című 1704-es művében, továbbá Charles Darwin *A fajok eredete* (*On the Origin of Species*) (London: John Murray, 1859) és Alfred Marshall *Principles of Economics* (London: Macmillan, 1920) című könyvében. — *A ford.*]

³ [Benjamin itt a német *Schuld* kétértelműségére utal, mivel a szó egyszerre jelent bűnt és adósságot. — *A ford.*]

⁴ [Georges Sorel, *Réflexions sur la violence*, 5. kiad. (Paris: Marcel Rivière et Cie, 1919); *Gondolatok az erőszakról*, ford. Burján Mónika, Lukács Katalin és Szénási Éva (Budapest: Századvég, 1994). — *A ford.*]

⁵ [Erich Unger, *Politik und Metaphysik: Die Theorie. Versuche zu philosophischer Politik*, 1. köt. (Berlin: Verlag David, 1921). — *A ford.*]

⁶ [Bruno Archibald Fuchs, *Der Geist der bürgerlich-kapitalistischen Gesellschaft. Eine Untersuchung über seine Grundlagen und Voraussetzungen* (Berlin, München, 1914). — *A ford.*]

⁷ [Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, 2 köt. (Tübingen: Mohr, 1920). — *A ford.*]

⁸ [Ernst Troeltsch, *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen. Gesammelte Schriften*, 1. köt. (Tübingen: Scientia Aalen, 1912). — *A ford.*]

Lásd mindenekelőtt a Schönberg-féle irodalomjegyzéket, II.

Landauer, *Aufruf zum Sozialismus*, 144. o.⁹

Az aggodalmak: elmebetegség, mely a kapitalista kor sajátja. Szellemi (nem anyagi) kiúttalanság a szegénységben, vándor- vagy kolduló szerzetesség. Amely állapot ennyire kiúttalan, az eladósít, vagyis bűnössé tesz. Az „aggodalmak” a kiúttalanságból fakadó bűntudat mutatói. Az „aggodalmak” a közösségi, nem egyéni-anyagi kiúttalanság okozta szorongásból fakadnak.

A kereszténység a reformáció korában nem ösztönözte a kapitalizmus megjelenését, hanem maga változott át kapitalizmussá.

Módszertanilag először is azt kellene megvizsgálni, hogy a történelem folyamán a pénz miképpen kapcsolódott össze a mítosszal — mígnem elég mitikus elemet tudott magához vonni a kereszténységből ahhoz, hogy megalkossa saját mítoszáét.

Vérpénz¹⁰ / A jócselekedetek teaurusza / A *papnak* járó fizetés. Plútó mint a gazdagság istene.

Adam Müller, *Reden über die Beredsamkeit*¹¹ 1816, 56. o. skk.

A feloldozó, s ebbéli tulajdonsága miatt bennünket egyszerre megváltó [*erlösende*] és megölő tudás természetét illető dogma összefüggése a kapitalizmussal: a mérlegvonas mint a bevételező [*erlösende*] és elintéző tudás.

Hozzájárul a kapitalizmus mint vallás megismeréséhez, ha megfontoljuk, hogy az eredeti pogányság a vallást eleinte valószínűleg nem mint „magasabb” „morális” érdeket, hanem mint a legközvetlenebbül gyakorlatit ragadta meg — azaz hogy, más szóval, éppoly kevésbé volt tisztában „ideális” vagy „transzcendens” természetével, mint a mai kapitalizmus, s a közösséghez tartozó vallástalan vagy más hitű egyénben a közösség kétségbevonhatatlan tagját látta, pontosan olyan értelemben, ahogyan a polgárság látja önnön nem kereső tagjait.

Fordította: Fogarasi György

A fordítást ellenőrizte: Török Ervin és Szabó Csaba

⁹ [Gustav Landauer, *Aufruf zum Sozialismus* (Berlin: Verlegt bei Paul Cassirer, 1920). — *A ford.*]

¹⁰ [A germán és az óangol jogban a „vérpénz” (*Wergeld*, eredetileg *weregeld*, azaz szó szerint „emberpénz”) az emberi élet társadalmi rang szerint megállapított értéke, melyet az elkövető fizetett kárpótlásul az elhunyt vagy testileg megkárosított személy családjának vagy urának a bosszú elkerülése végett. — *A ford.*]

¹¹ [Adam Müller, *Zwölf Reden über die Beredsamkeit und deren Verfall in Deutschland* (München: Drei Masken Verlag, 1816). — *A ford.*]

HIVATKOZOTT MŰVEK

- Fuchs, Bruno Archibald. *Der Geist der bürgerlich-kapitalischen Gesellschaft. Eine Untersuchung über seine Grundlagen und Voraussetzungen*. Berlin, München, 1914.
- Landauer, Gustav. *Aufruf zum Sozialismus*. Berlin: Verlegt bei Paul Cassirer, 1920.
- Müller, Adam. *Zwölf Reden über die Beredsamkeit und deren Verfall in Deutschland*. München: Drei Masken Verlag, 1816.
- Sorel, Georges. *Réflexions sur la violence*. 5. kiadás. Paris: Marcel Rivière et Cie, 1919.
Gondolatok az erőszakról. Fordította Burján Mónika, Lukács Katalin és Szénási Éva. Budapest: Századvég, 1994.
- Troeltsch, Ernst. *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen. Gesammelte Schriften*. 1. kötet. Tübingen: Scientia Aalen, 1912.
- Unger, Erich. *Politik und Metaphysik: Die Theorie. Versuche zu philosophischer Politik*. 1. kötet. Berlin: Verlag David, 1921.
- Weber, Max. *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*. 2 kötet. Tübingen: Mohr, 1920.

[A fordítás alapja: Walter Benjamin, „Kapitalismus als Religion” (1921), in uő, *Gesammelte Schriften*, szerk. Rolf Tiedemann és Hermann Schweppenhäuser (Frankfurt am Main: Suhrkamp), 6. köt., 100-03.]